

Första världskriget,
mellankrigstiden
och
Hitlers väg till makten

Basfakta första världskriget

År: 1914-1918

Inblandade länder: Tyskland, Österrike –Ungern, Ryssland, Frankrike, Storbritannien, USA, Italien, Turkiet/Osmanska riket, Serbien, Japan m.fl.

Allianser: *Ententen* (Frankrike, Storbritannien, Ryssland) samt *Trippelalliansen* (Tyskland, Österrike-Ungern, Italien)

Antal döda och sårade: Över nio miljoner döda. Över 20 miljoner sårade.

Bakgrunden till första världskriget

I början av 1900-talet var det mycket som talade för fred i Europa. Flera av de mäktigaste ländernas kungafamiljer var ingifta med varandra. Kommunikationen mellan länderna var bättre än någonsin p.g.a. nya uppfinningar som järnvägen och telegrafan. Ekonomiskt sett var situationen i många länder också bättre än någonsin. Det hade varit fred i Europa i nästan hundra år med undantag för ett krig mellan Frankrike och Tyskland 1871 då Tyskland tog de viktiga områdena Lorraine och Alsace.

Men det fanns också spänningar. Tyskland växte sig allt starkare ekonomiskt och militärt samtidigt som dess befolkning ökade snabbare än i andra länder. Landet hade en stark industri och byggde upp en stark armé. De andra mäktiga länderna i Europa, framför allt Frankrike, men också Storbritannien och Ryssland, var oroliga för Tysklands ökande styrka och makt. Frankrike kände sig fortfarande kränkt av kriget mot Tyskland 1871 och ville ha upprättelse. Frankrike, Ryssland och Storbritannien bildade en pakt, *Ententen*, för att känna sig tryggare. Tyskland å sin sida bildade en pakt med Österrike-Ungern och Italien, *trippelalliansen*, för att inte stå ensamt.

Skotten i Sarajevo

Österrike-Ungern var ett rike som bestod av flera olika folkgruppers länder. Landets kejsare i Wien bestämde över många människor som inte talade samma språk som han och inte kände någon tillhörighet till hans rike. Ett av dessa

länder var Bosnien, ett av de länder som senare skulle bilda Jugoslavien. Bosnierna kände större gemenskap med Serbien, deras grannland där man talade samma språk. Serbien ville att Bosnien skulle slås ihop med Serbien. Den 28 juni 1914 var den Österrikiske kejsarens son Franz Ferdinand på besök i Bosniens huvudstad Sarajevo. När han åkte genom staden blev han och hans fru ihjälskjutna av en serbisk nationalist som ville att Bosnien skulle brytas ut ur Österrike-Ungern. De som hade planerat mordet räknade med att de skulle leda till att Österrike- Ungern skulle förklara krig mot Serbien. Det i sin tur skulle leda till att Serbiens vänner Ryssland skulle hjälpa Serbien mot Österrikarna. Ryssar och serber kände stor gemenskap, bl.a. för att de hade samma religion, ortodox kristendom.

Nu krävde österrikarna att få komma in i Serbien och ordna rättegång mot dem som planerat mordet. Serbien ville undvika krig, men kunde inte gå med på detta krav.

Franz Ferdinand

Den svarta veckan

Den svarta veckan var en vecka då utvecklingen mot krig gick mycket snabbt.

Den 28 juli förklarade Österrike-Ungern krig mot Serbien. Ryssland började då mobilisera sin armé.

Den 29 juli försökte den ryske tsaren (kejsaren) avbryta mobiliseringen, men det visade sig vara omöjligt.

Nu visade sig det katastrofala i allianspolitiken som funnits mellan länderna i Europa. När ett land i en av pakterna hamnade i krig med ett land i den andra pakten betydde det automatiskt att det låg i krig med alla länder i den andra pakten!

Den 1 augusti förklarade Tyskland krig mot Ryssland eftersom ryssarna med sin mobilisering hotade Österrike- Ungern som var i allians med tyskarna.

Den 3 augusti förklarade Tyskland krig mot Frankrike. Tyskarnas plan för att kunna besegra Ryssland var att först besegra Frankrike för att undvika ett krig på två fronter.

Den 4 augusti gick tyskarna in i det neutrala Belgien för att kunna attackera Frankrike utan att gå direkt över gränsen mellan Frankrike och Tyskland där fransmännen hade starka befästningar. Britterna hade försökt hålla sig utanför konflikterna, men kunde inte acceptera att tyskarna inte respekterade Belgiens neutralitet. Storbritannien förklarade krig mot Tyskland. Europas stormakter var nu i krig utan att någon egentligen visste vad de vill uppnå med det. Kriget skulle bli mycket längre och blodigare än någon kunnat tro.

Krigets förlopp

Västfronten

Västfronten gick genom Frankrike, Belgien och Tyskland. På ena sidan stod tyskar och på den andra stod fransmän och briter. Tyskarna trodde att de skulle kunna vinna kriget mot Frankrike lätt men de stoppades när de redan hade Paris

i sikte. Kriget hamnade i ett dödläge där ingen av sidorna kunde rycka framåt. Man grävde med sig i skyttegravar på båda sidor varifrån man sköt på varandra och förgäves försökte göra framryckningar. Förutom eldvapen och artilleri använde man stridsgas för att försöka förgöra fienden. Kriget på västfronten var fruktansvärt blodigt och grymt men ledde ingenstans. När kriget var slut efter fyra år hade ingen av sidorna lyckats flytta fram sina positioner.

Tyska soldater på västfronten

Östfronten

På den östra sidan av Europa stod kriget främst mellan Tyskland och Ryssland. Förts lyckades ryssarna tränga långt in i Tyskland, men tyskarna vände kriget och pressade tillbaka fienden långt in i Ryssland. År 1917 utbröt en revolution i Ryssland och tsaren störtades. Kommunister som tog makten var mest av allt intresserade av att göra om det ryska samhället från grunden och ville ha en snabb fred med Tyskland. I staden Brest- Litovsk slöts i mars 1918 därför en fred mellan Ryssland och Tyskland som betydde att Ryssland förlorade mycket stora landområden till Tyskland, bl.a. Polen och Litauen.

Ubåtskriget

Eftersom kriget på västfronten hade hamnat i dödläge och inte ledde någonvart försökte de krigande länderna avgöra kriget till havs. Den brittiska flottan stoppade alla fartyg till och från Tyskland, både militära och civila. Tyska ubåtar sänkte alla skepp de kom åt som var på väg till eller från Storbritannien. Många av dessa skepp kom från USA. Storbritannien var också skyldigt USA mycket pengar eftersom man tagit stora lån. De sänkta amerikanska skeppen i kombination med rädslan att britterna inte skulle kunna betala tillbaka sina lån om de förlorade kriget gjorde att även USA gick med i kriget på Ententens sida.

Brittiskt handelsfartyg sänkt av en tysk ubåt

Krig utanför Europa

De viktigaste delarna av kriget utspelade sig i Europa, men kriget spreds över hela världen. Tyska ubåtar jagade över hela Atlanten. Japan och Kina gick in i kriget mot Tyskland. Många soldater från de europeiska stormakternas kolonier kämpade och dog i kriget, bl.a. indier och nordafrikaner.

Krigets slut

Efter Tysklands seger över Ryssland på östfronten försökte tyskarna med en sista kraftanstängning satsa allt på västfronten. Men det räckte inte. Tyskland

var utmattat. Tyskarna lämnade in en begäran om vapenstillestånd i slutet av 1918. Den tyske kejsaren avgick efter nederlaget och flydde till Nederländerna. En ny demokratisk regering som kallade Weimarrepubliken tillsattes. Det var en svag regering där många olika partier försökte samarbeta men hade mycket svårt att fatta gemensamma beslut.

Versaillefreden

1919 slöts det slutgiltiga fredsavtalet i Versailles i Frankrike där det bestämdes vad som skulle hända med de inblandade länderna efter krigets slut. Fredsavtalet bäddade för nya konflikter. Bl.a. skrevs det in att Tyskland ensamt var skyldigt till att det hade blivit krig. Tyskland förlorade också allt land de hade vunnit vid freden i Brest- Litovsk. Tyskland skulle dessutom betala ett stort skadestånd. Många tyskar kände sig besvikna och lurade av de politiker som hade undertecknat avtalet.

Europakartan förändrades mycket efter första världskriget. Polen, Finland och de baltiska länderna blev självständiga. Österrike-Ungern splittrades upp i flera mindre stater. Ryssland och Tyskland blev mindre medan Frankrike blev större. Två nya stater bildades: Tjeckoslovakien och Jugoslavien.

Mellankrigstiden

Ekonomi i världen

Under 1920-talet såg det ganska ljus ut i världen. Ekonomi gick bra i många länder och levnadsstandarden ökade, långsamt började man återhämta sig från kriget. Man talade om ”det glada 20-talet”. Men 1929 inträffade en enorm börskrasch i USA som ledde till en ekonomisk kris och fick stora verkningar på hela världsekonomin. USA och världen drogs in i en ond cirkel av stängda fabriker, konkurser, arbetslöshet, fattigdom och hunger.

I Tyskland hade de ekonomiska svårigheterna börjat redan tidigare. Frankrike ville påskynda tyskarnas betalningar av krigsskadeståndet och gick in med

trupper i det tyska Ruhr-området där många industrier låg. Den tyska regeringen försökte komma undan genom att trycka upp mer pengar. Men eftersom det inte fanns varor som motsvarade den ökade pengamängden ledde det istället till inflation, dvs. att pengarna förlorade kraftigt i värde. Folks sparpengar blev värdelösa, det blev mycket svårt att sälja något och det tjänade inget till att arbeta längre. 1923 fick man 4 000 000 000 000 tyska mark för en dollar!

Tysk kvinna eldar i kakelugnen med pengar. Billigare än ved!

Adolf Hitler och Nationalsocialismen

Under den här tiden var många tyskar både besikna och desperata. De kände sig svikna av den svaga Weimarrepubliken och ville ha en stark ledare. Många kände sig förnedrade av villkoren i Versaillesfreden och längtade efter

upprättelse. Revanschismen var stark, dvs. längtan att ge igen på världen. Det fanns också ett starkt behov av en syndabock, alltså någon att skylla allt elände på.

Detta var perfekta villkor för en man vid namn Adolf Hitler som var ledare för ett liten politisk grupp som kallade sig själva för Nationalsocialister, eller nazister. Nazisternas propaganda lockade många tyskar med sitt enkla budskap:

- Freden i Versailles var orättvis. Tyskland hade aldrig förlorat utan snarare vunnit.
- Den germanska rasen, dvs. renrasiga tyskar, var ett överlägset folkslag vars uppgift var att styra över andra och leda världen.
- Judar var inte bara underlägsna, utan även farliga eftersom de ville ta kontroll över hela världen. Det fanns enligt nazisterna en judisk världskonspiration och judar hade nästlat sig in i det ekonomiska och politiska toppskikten över hela världen
- Kommunismen var ett hot mot mänskligheten.

Antisemitismen, alltså judefientligheten, var inget nytt i Tyskland utan hade funnits långt innan nazisterna. Men Hitler utnyttjade dessa fördomar och skyllde nästan allt dåligt i världen på judarna. Samtidigt lovade han ordning och reda, upprättelse efter förnedringen i Versailles och en förbättrad levnadsstandard för alla tyskar. Hitler, som själv var österrikare, menade också att alla tysktalande folkslag skulle ena sig i ett enda stort Tyskland.

Hitler och Nazisterna var från början en obetydlig grupp men de växte snabbt. De använde en kombination av propaganda och terror för att vinna anhängare. Samtidigt som Hitler ständigt reste runt och talade i tyska städer, bekämpade SA, nazisternas stormtrupper som var organiserade nästan som en armé, politiska motståndare med våld. Överallt syntes nazisternas enkla och tydliga symbol, svastikan eller *hakkorset*.

Det nazistiska Tysklands flagga m. hakkorset

1928 fick nazisterna 2,6 procent av rösterna i valet för att till valet 1932 öka till 37 procent! Hitler fick visserligen inte majoritet, men nazisterna var nu det största partiet i landet och Hitler krävde att få bli regeringschef i en samarbetsregering med andra partier. Många konservativa såg Hitler som ett skydd mot kommunisterna, som också hade haft stora framgångar i de senaste valen. Hitler började nu tillsätta nazister på många viktiga positioner i samhället.

1933 brändes det tyska riksdagshuset ned och Hitler skyllde på kommunisterna. Han piskade upp rädslan för en kommunistisk revolution som den som hade skett i Ryssland och tvingade fram ett nyval. Det blev en besvikelse för Hitler som fick ca 43 procent men hade hoppats på majoritet. Trots detta lyckades han tvinga riksdagen att rösta igenom en lag som skulle ge nazisterna all makt under fyra års tid. De få riksdagsledamöter som röstade mot Hitler mördades. Nu hade nazisterna tagit all makt i landet och kunde styra som de ville.

Hitler mottar folkets jubel 1933

1933 startades det första koncentrationslägret som mest av allt användes till att spärra in Hitlers politiska motståndare. Men även judar började snart förföljas. 1935 framtogs de sitt tyska medborgarskap. De förbjöds att gifta sig med icke-

judar. De förbjöds att arbeta inom vissa yrken. Även homosexuella, romer och utvecklingsstörda började förföljas. Alla politiska partier utom nazisterna förbjöds.

Fångbriksar i det första koncentrationslägret, Dachau

Men de allra flesta tyskar såg stora förbättringar under Hitlers tid. Nazisterna satsade enormt på industri, framförallt vapentillverkning. De startade stora byggprojekt, bl.a. byggdes det tyska motorvägssystemet Autobahn. På så sätt minskade arbetslösheten kraftigt och levnadsstandarden gick snabbt uppåt. Samtidigt jobbade nazisterna hårdare än någonsin med sin propaganda för att få med sig och ena folket under hakkorsflaggan. Man berömde sig själva, det tyska folket och ledaren Hitler – der Führer – samtidigt som judar beskylldes för allt ont. Ungdomar organiserades i det nazistiska ungdomsförbundet Hitlerjugend som anordnade aktiviteter, utbildning, jättelika läger och parader där de unga skolades in i nazismen. På så sätt skapade Hitler en stark känsla av gemenskap och stolhet hos många tyskar och en känsla av utanförskap och rädsla hos dem som tvivlade på honom.

Genom att bygga upp en stark armé bröt Tyskland mot flera punkter i Versaillesavtalet. Men de flesta andra europeiska länder blundade för detta. Många såg det nazistiska Tyskland som ett skydd mot hotet från kommunismen. Hitler tilläts alltså börja förbereda sina planer på ett större och mäktigare Tyskland som skulle leda världen utan att någon försökte stoppa honom.

Några år senare skulle det leda till att världshistoriens i särklass största och grymmaste krig inleddes – andra världskriget.

Testa dig själv!

Kan du berätta om eller förklara följade ord, begrepp eller årtal?

Ententen

Trippelalliansen

Österrike-Ungern

Franz Ferdinand

Skotten i Sarajevo

Den svarta veckan

Mobilisering

Västfronten

Östfronten

Ubåtskriget

Brest- Litovsk

Versaillefreden

Weimarrepubliken

Ruhrockupationen

Inflation

Nationalsocialism

Autobahn

Antisemitism

Dachau

Hitlerjugend

1933

Riksdagshusbranden

Några instuderingsfrågor:

1. Hur var situationen i Europa innan första världskriget bröt ut?
2. Hur kunde det komma sig att Skotten i Sarajevo utlöste krig mellan så många länder?
3. Hur var Serbiens relation till Ryssland?
4. Vad menas med att det blev ”dödläge” på västfronten?
5. Varför säger man att första världskriget var ett ”världskrig”?
6. Hur påverkades europakartan av första världskriget?
7. Varför var många tyskar missnöjda med Versaillesfreden?
8. Vad vet du om världsekonomin under mellankrigstiden?
9. Hur kom det sig att Hitler kunde få så många anhängare?
10. Berätta om några saker som Hitler gjorde när han hade tagit makten i Tyskland.